

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

УДК 332.12; 334.732.4; 631.115.8

Куцик П. О.,
kutsykpetro@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5795-9704,
Researcher ID: G-9204-2019,
к.е.н., проф., ректор, Львівський торговельно-економічний університет,
м. Львів

КООПЕРАТИВНО-ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ТА ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

***Анотація.** Запропоновано кооперативно-інтеграційну модель організації господарства сільських територій в Україні як засобу для ефективного вирішення проблем їх самодостатності та забезпечення стійкого розвитку в умовах глобалізації, децентралізації та експансії крупних агрохолдингів. Аналіз, висновки і пропозиції щодо кооперативно-інтеграційного шляху розвитку здійснено для сільських територій в контексті аграрного сектора вітчизняної економіки, який визначає їх спеціалізацію в системі територіального поділу праці. В якості конкретних інструментів кооперативного (кооперативно-інтеграційного) механізму створення раціонального та ефективного господарства сільських територій, а відтак і їх сталого розвитку розглянуті місцеві агрокластери. Агрокластери визначені як інноваційні форми просторової організації продуктивних сил (в межах локальних територій великих або об'єднаних декількох невеликих сільських громад) на засадах ефективної галузевої (виробничої чи продуктової) спеціалізації та формування на цих територіях відповідних міжгалузевих мікрокомплексів, які, своєю чергою, здатні забезпечити вищі рівні створення доданої вартості, а відтак і подолання депресивності та сталий розвиток цих територій. Також агрокластери розглядаються як цивілізований та найбільш ефективний організаційно-економічний механізм залучення в обіг товарних ресурсів сільськогосподарської продукції домогосподарств сільських територій. Зроблено висновок, що місцеві агрокластери повинні розглядатися як одна зі стратегічних можливостей розвитку сільських територій, яку необхідно передбачити в стратегії регіонального розвитку України загалом і окремих сільських територій зокрема, і як дієвий та малозатратний інструмент реалізації цієї стратегії.*

Ключові слова: сільські території, кооперація, інтеграція, кластери, місцеві агрокластери.

Kutsyk P. O.,
kutsykpetro@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5795-9704,
Researcher ID: G-9204-2019,
Ph.D., Professor, Rector, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

COOPERATIVE-INTEGRATING PRINCIPLES AND FORMS OF ORGANIZATION OF RURAL AREAS ECONOMY IN UKRAINE

***Abstract.** The cooperative-integration model of organization of rural areas economy in Ukraine as a mean for effective solution of problems of their self-sufficiency and ensuring sustainable development in the conditions of globalization, decentralization and expansion of large agroholdings is proposed. The analysis, conclusions and proposals on the cooperative-integration way of development were carried out for rural territories in the context of the agricultural sector of the domestic economy, which determines their specialization in the system of territorial division of labor force. Local agricultural agro-clusters are considered as specific instruments of the cooperative (cooperative-integration) mechanism for creating a rational and efficient economy in rural areas and therefore their sustainable development. Agro-clusters are defined as innovative forms of spatial organization of productive forces (within the local territories of large or united several small rural communities) on the basis of effective sectoral (production or product) specialization and formation in these territories of appropriate inter-sectoral micro-complexes, which in turn are capable of providing higher levels of added value, and thus the overcoming of depression and achieving the sustainable development of these territories. Also, agro-clusters are considered as civilized and the most effective organizational and economic mechanism for involvement in the turnover of agrarian commodity resources produced by*

rural households. It is concluded that local agro-clusters should be considered as one of the strategic opportunities for rural territories development, which should be envisaged in the regional development strategy of Ukraine in general and of individual rural territories in particular, and as an effective and low-cost tool for implementation of this strategy.

Key words: rural areas, cooperation, integration, clusters, local agro-clusters.

JEL Classification: O13, O18, P13, P25, Q13, R12, R58

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2019-58-01>

Постановка проблеми. Альтернативною формою ефективного та раціонального ведення господарства в сільських територіальних локаціях України в сучасних умовах (які проявляються в наслідках, не завжди позитивних, стрімкої глобалізації, ринкової лібералізації, загостренні конкуренції в галузях агросектора і на ринку продовольства, проведенні адміністративно-територіальної реформи та децентралізації, спробах реформування ринку землі, монополізації агросфери крупними агрохолдингами тощо), на противагу крупним агрохолдингам, які не створюють робочих місць, не сприяють розвитку ні домашнім, ні фермерським господарствам (оскільки не залучають в обіг товарних ресурсів сільськогосподарської продукції цих господарств), не розвивають інфраструктуру (як виробничу, так і соціальну) на селі, а лише нещадно, поза принципами ідеї сталого розвитку (яка передбачає поєднання економічного, екологічного і соціального аспектів розвитку на основі НТП та інновацій), інтенсивно експлуатують природні ресурси (і насамперед землю, родючі ґрунти) таких територій в прагненні максимізувати свої прибутки за мінімальних інвестицій в сталий розвиток цих територій, *є обслуговуючі і/або виробничі сільськогосподарські (аграрні) кооперативи та місцеві агрокластери*, які за своєю природою також є проявом кооперативної (а точніше – інтеграційно-кооперативної або кооперативно-інтеграційної) форми територіальної організації продуктивних сил.

Отже, виробничі (аграрні) кооперативи та їх вищий (інтеграційний) рівень організації – місцеві агрокластери мають можливість та здатність забезпечити раціональну організацію продуктивних сил та ефективно ведення господарства на відповідній території. Своєю чергою, *раціональна організація господарства* в межах певної території, у тому числі сільської, – це така система виробництва та його обслуговування (інституційного, фінансового, наукового, технологічного, інформаційного, цінового (ринкового), інфраструктурного, кадрового тощо), за якої формується (або сформована) в масштабах відповідного територіального простору (місцевого, регіонального чи національного) необхідна кооперація виробництва кінцевої товарної продукції, в такій кількості і такій якості, яка має ринки збуту і на яку існує адекватний попит, а саме виробництво при цьому здатне вдосконалюватися та розвиватися [8]. Тобто

раціональність господарювання на певній території, у тому числі сільській, передбачає, що суб'єкти господарювання (як одноосібні і домашні господарства, фермерські господарства, так і різноманітні підприємства різного профілю) на цій території повинні бути належним чином інтегровані у відповідну територіальну (місцеву, регіональну чи національну) систему продукування доданої вартості чи навіть ширше – соціально-економічну систему. А для сільських територій, в контексті забезпечення раціонального господарювання сьогодні, в умовах високого рівня безробіття в сільській місцевості, проблемами із логістикою та реалізацією своєї товарної продукції на ринку особливо актуальним є й питання створення дієвого організаційно-економічного механізму залучення в обіг товарних ресурсів сільськогосподарської продукції домашніх, одноосібних та фермерських господарств, розташованих на цих територіях.

І, як показує практика, а також проведені аналітичні дослідження даної проблеми [24], до виконання цієї функції (раціонального господарювання) в межах сільських територій сучасної України, крупні агрохолдинги мало придатні, оскільки вони замість того, щоб створювати постійні робочі місця на селі, розвивати там виробничу та соціальну інфраструктуру, сплачувати податки до місцевого бюджету, підтримувати домашні і фермерські господарства за принципом суборенди та аутсорсингу, піклуватися про екологію та впровадження інновацій у всі сфери життя таких територій, здебільшого лише організують своє, зазвичай екстенсивно-інтенсивне виробництво монокультур (ріпаку, цукрового буряка, соняшника, сої) і, до того ж, без дотримання принципу сівозміни тощо за “маятниковим” принципом: навесні прибути “десантом” з технікою, обробити і засіяти орендовану чи вже приватизовану за тінювими схемами землю (оскільки ринку землі сільськогосподарського призначення поки юридично не узаконено і він поки що не запрацював в цивілізованому форматі в інтересах сільських громад), обробити її засобами хімії та підживити мінеральними добривами, а в кінці літа/восени – знову прибути з технікою і зібрати врожай та відвезти його за призначенням (або на зберігання, для очікування сприятливої кон'юнктури, для переробки, для перепродажу чи реалізації на внутрішньому чи зовнішньому ринках, залишивши цю сільську територію наодинці з її проблемами, не беручи ніякої участі в її розвитку,

не сплативши податків в місцевий бюджет (оскільки крупні агрохолдинги зазвичай зареєстровані як платники податків у великих містах, або в офшорних юрисдикціях), не інвестуючи в розвиток соціальної та виробничої інфраструктури, не створивши постійних робочих місць, не створивши виробництв готової кінцевої товарної продукції з високими частками доданої вартості та рівнями переробки сировинної та проміжної сільськогосподарської продукції, не залучаючи та не допомагаючи домашнім, одноосібним та фермерським господарствам, розташованим на цих територіях.

В якості альтернативної форми організації господарства та й усієї соціально-економічної системи окремих сільських територій в Україні, як на наш погляд, можуть і повинні стати сільськогосподарські кооперативи та місцеві агрокластери, як сучасні форми організації кооперативного руху на селі, в основі яких закладено принципи територіальної інтеграції праці та синергізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій практиці територіальної організації ефективного господарства кластери стали однією із найпоширеніших моделей успішного розвитку територіальних господарських систем різного рівня і масштабу. І особливо у кризові та посткризові періоди їх розвитку, у тому числі і на місцевому рівні.

Кластерна модель організації економіки в межах локальних територій передбачає об'єднання підприємств та інших суб'єктів господарювання, які розташовані в одному регіоні (сконцентровані в одній місцевості) і є технологічно пов'язаними один з одним або є взаємозалежними на певному ринку та мають на меті спільне виробництво і реалізацію продукції [19]. Кластери загалом і місцеві кластери зокрема створюють умови для стійкості та розвитку, підвищення продуктивності та рентабельності, у першу чергу сектора домашніх, індивідуальних (одноосібних) та фермерських господарств, а також малих і середніх підприємств (шляхом створення механізму залучення в обіг товарних ресурсів сільськогосподарської продукції цих господарств), сприяють економічній самодостатності територій, створюють основу для притоку інвестицій, для розвитку малого і середнього підприємництва, підвищення гнучкості та мобільності господарства, створення широкого спектра мережевих структур, навчання підприємців.

Автором кластерного підходу організації територіальної економіки є М. Портер, який у своїй теорії конкурентоспроможності визначив, що кластер – це група територіально близьких взаємопов'язаних підприємств у певній галузі та асоційованих (допоміжних) із ними установ, які пов'язані на технологічних та маркетингових засадах.

Питання забезпечення економічної самодостатності сільських територій (як мікроекономічних районів) є актуальним не лише для України, але і для багатьох країн світу, у тому числі з розвинутою економікою, оскільки ці райони за своєю природою й інвестиційною привабливістю є депресивними.

Відтак постає питання про пошук ефективних організаційно-економічних механізмів для вирішення цієї проблеми і, отже, забезпечення і перманентного підтримування економічної самодостатності таких територій. В якості такого механізму світовою наукою пропонуються та практикою апробуються кооперативні форми організації господарства на локальних територіях – місцеві кластери, зокрема місцеві локальні агрокластери. Дослідженню таких, тобто кластерних, форм і моделей організації територіальних економічних систем та їх ролі у забезпеченні розвитку вітчизняної економіки, присвячені наукові праці українських учених: О. Богми [1;16], М. Беседіна [2], О. Бородіної [3], В. Борщевського [4; 22], М. Войнаренка [5], І. Гришової [6], О. Ковтуна [7; 8], М. Кропивко [10; 14], О. Кузьміна [11], Н. Міщенко [12], О. Несторенко [13], В. Тимофєєва [13], П. Саблука [14], С. Соколенко [15], Г. Семенова [16], А. Павлюка [17], А. Присяжнюка [6], А. Пісоцького [18], Я. Рибачака [20], О. Рикун [21], В. Осокольського [22], І. Черевка [24; 25], Т. Цихана [26], Я. Шкопа [27] та ін.

Однак дослідженню власне можливостей кластерів для забезпечення розвитку та вирішення проблеми самодостатності локальних сільських територій (сільських мікроекономічних районів) ученими приділено недостатньо уваги. В основному акцент зроблено на дослідженні їх ролі та можливостей для вітчизняної промисловості та регіональних мезосистем.

Постановка завдання. У цій статті розглядаються потенційні можливості певних, а саме кластерного інтеграційного типу, кооперативних форм територіальної організації продуктивних сил (господарства) для уникнення ризиків для сільських територій, пов'язаних із впливом на них глобалізації (глобальної конкуренції), кон'юнктурних коливань на ринках продуктів та ресурсів, експансіоністської діяльності крупних агрохолдингів, а також їх (цих форм) можливості та механізми для забезпечення конкурентних переваг і формування та реалізації потенціалу сталого розвитку як окремих господарств (суб'єктів господарювання), так і територій (насамперед сільських, де існують проблеми забезпечення зайнятості, товарного виробництва конкурентоспроможної продукції з виходом на ринки реалізації, тобто проблеми логістики та збуту цієї товарної продукції тощо) їх локалізації. Відтак **метою** статті є дослідження здатності кооперативних форм кластерного (інтеграційного) типу організації господарства вирішити низку соціально-економічних проблем життєдіяльності та розвитку локальних сільських територій в Україні на сучасному історичному етапі. А саме: проблем належної (тіснішої) інтеграції господарюючих суб'єктів (у тому числі і домашніх, одноосібних та фермерських господарств), які розташовані на певній локальній, насамперед сільській, території, в її господарський комплекс у питаннях формування раціональної, конкурентної та ефективної економічної системи та процесу щодо створення доданої вартості, забезпечення високого

рівня зайнятості місцевого населення, належного наповнення місцевого бюджету, забезпечення розвитку виробничої, логістичної та соціальної інфраструктури сільських територій, і у підсумку вирішення завдань сталого розвитку цих територій тощо.

Ця здатність ґрунтується на використанні ефекту синергії від впровадження принципу інтеграційного кооперування (вертикального та горизонтального, функціонального та галузевого тощо) суб'єктів господарювання та їх діяльності в форматі різного типу локальних (місцевих) кооперативних формувань типу кластерів в межах певних територіальних соціально-економічних систем, і насамперед сільських територій. При цьому власне кластери нами позиціонуються як дієвий, малозатратний і оптимальний (завдяки синергетичному ефекту через співпадання ланок ланцюжків створення вартості) організаційно-економічний інструмент забезпечення координації зусиль, взаємодії та спільної роботи різних господарств (господарюючих суб'єктів) в функціональному, галузевому та територіальному аспектах їх діяльності на певних локальних, насамперед сільських, територіях, зокрема і щодо залучення в обіг товарних ресурсів сільськогосподарської продукції домогосподарств місцевого населення цих територій.

Досліджуються методологічні та практичні аспекти створення та функціонування місцевих агрокластерів, їх можливості у формуванні конкурентоспроможної та самодостатньої економіки сільських територій тощо. Доцільність дослідження цих аспектів пояснюємо тим фактом, що локальні кластери в межах сільських територій в Україні мають шанс отримати швидкий розвиток лише тоді, коли теоретичні напрацювання та позитивний практичний досвід буде систематизовано й перенесено в сферу організації економіки сільських територій та в практику її управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку національної економіки України і особливо це стосується її локальних сільських територій, так званих інтегральних мікроекономічних районів (сільських мікрорайонів, мікрорегіонів), спостерігається низький рівень ефективності використання її природного та людського потенціалів [14; 22; 24]. І як наслідок – гостро постає проблема забезпечення самодостатності таких (сільських) територіальних соціально-економічних систем – ТСЕС (як відтворювальної, так і фінансової). В основу існуючої проблеми із забезпечення економічної самодостатності сільських територій та їх соціально-економічних систем в Україні покладено низький рівень інтегрованості господарств, які розташовані на відповідній території (від домашніх, індивідуальних, одноосібних та фермерських господарств до середніх і великих підприємств), у місцеві господарські системи. Відтак відсутність там відповідно налагодженої системи виробництва та його обслуговування (інституційного, грошово-фінансового, науково-технологічного, інформаційного, цінового (ринкового), інфраструктурного, логістичного, кадрового тощо),

за якої формується, існує та функціонує на місцевих рівнях (у нашому випадку – на рівнях мікрорегіонів, які відповідають масштабам місцевих сільських територій) необхідна кооперація виробництва певної кінцевої продукції (яка відповідає спеціалізації цих мікроекономічних, сільських, районів, обумовленої ключовими факторами розміщення продуктивних сил та організації виробництва), яка має ринки збуту і на яку існує відповідний попит, і це виробництво здатне вдосконалюватися та розвиватися. Тобто проблема самодостатності полягає у тому, що господарства на відповідних територіях є не належним чином інтегровані в місцеву господарську систему продукування доданої вартості.

В цьому контексті державна економічна, а саме: структурна політика щодо розвитку сільських територій (сільських мікроекономічних районів), – повинна в першу чергу бути спрямована на підготовку і створення конкурентоспроможних фінансово самодостатніх місцевих (сільських) господарських комплексів, які викликали б інтерес у потенційних інвесторів, кооперували та інтегрували господарюючих суб'єктів на цих територіях (від домашніх, одноосібних та фермерських господарств до малих, середніх та великих підприємств) в процес виготовлення кінцевої готової продукції, на яку існують адекватний попит і ринки збуту, забезпечували розвиток і вдосконалення виробництва, тобто створювали робочі місця і можливість адекватно ринковим умовам заробляти кошти, необхідні для забезпечення розширеного відтворення і розвитку цих (сільських) територій, а не лише нещадно, по-варварськи експлуатували місцеві природні ресурси, тим самим тільки створюючи там додаткові екологічні проблеми, не вирішуючи ніяких ні економічних, ні соціальних, ні інфраструктурних проблем даних територій, як це, на жаль, роблять сьогодні крупні агрохолдинги-орендарі з офшорною юрисдикцією.

На нашу думку, потужним механізмом, який здатен забезпечити формування самодостатніх місцевих господарських систем із продукування доданої вартості і, таким чином, сприяти сталому розвитку сільських територій, є ініціювання становлення і створення на кооперативних засадах організаційно-економічних інтегрованих бізнес-структур – місцевих агрокластерів, у яких би об'єднувався (кооперувався) різного масштабу (від домашніх, одноосібних та фермерських господарств до малих, середніх та великих підприємств, які залучають найманих працівників і мають можливість до здійснення крупних інвестицій у різноманітні виробничі, інфраструктурні та соціальні проекти) виробничий бізнес, виробничий і фінансовий капітал, а також наукова, логістична і торговельна інфраструктура тощо і на які б орієнтувався в своїй виробничій діяльності незалежний індивідуальний, особистий, малий та середній бізнес (основа місцевих сільських господарських систем в Україні з точки зору забезпечення зайнятості та джерела надходження фінансових ресурсів).

В основі кластерів як дієвих інструментів, що покликані забезпечити становлення ефективних та самодостатніх територіальних соціально-економічних систем (ТСЕС), зокрема в межах сільських територій, покладено принципи кооперації та інтеграції, через які формується (генерується) ефект господарського синергізму, сутність якого полягає в тому, що ефективність спільного використання ресурсів інтегрованим господарством завжди більша, ніж ефективність використання цих самих ресурсів окремим господарством (в межах належних їм ресурсів).

Найбільш виразно, як показує світова практика територіальної організації ефективного господарства, зокрема в США, Шотландії, Італії, Німеччині, Франції, Фінляндії, Австрії, Канаді, Японії та інших країн з розвинутою ринковою економікою, економічний синергізм проявляється в інтегрованих бізнес-системах різних форм організації та способів інтеграції на коопераційних засадах [15].

Зазначимо, що на сьогодні коопераційно-інтеграційний шлях організації господарської діяльності на локальному рівні сільських територій найбільш повно відповідає вирішенню проблем як провадження ефективної господарської діяльності, так і управління нею. Організація місцевого господарства на засадах інтеграції та галузево-функціональної кооперації та диверсифікації є тим механізмом, який без додаткових затрат інвестиційних та фінансових ресурсів (сторонніх інвестицій) може забезпечити фактичне зрушення інвестиційного та інноваційного процесів, стабілізувати та оптимізувати місцеве виробництво, залучити фінансовий капітал, організувати нові виробництва (а відтак і робочі місця), реструктурувати і модернізувати діючі, але неефективні виробництва і відтак забезпечити економічне зростання, вирішити проблему зайнятості (безробіття), сприяти зростанню реальних доходів населення сільських територій. Окрім цього, інтегровані бізнес-системи, якими і є місцеві кластери, правомірно розглядати як форму, чи то умову, за якої (в якій) проявляє свою дію принцип ефективності. Цей принцип проявляється за певних умов, діє за певних умов, в межах певних форм, в тому числі і організаційно-економічних. І такими найсприятливішими умовами та формами для реалізації цього принципу і є інтегровані бізнес-системи різних типів організації, структуризації та способів формування на засадах кооперації. При цьому кластери можуть набувати різних форм: а) об'єднання малих і середніх підприємств (італійська модель); б) із ядром із великих компаній (шотландська модель); в) засновані на взаємодії великої кількості замовників та виконавців, що передбачає наявність розвинутого ринку субконтрактації (американська модель); г) галузеві та міжгалузеві кластери; д) неформальні та організовані; е) рівня міста, місцевості, мікрорайону, мезорегіону, великого економічного інтегрального району, країни, декількох країн; є) регіональні та локальні, місцеві (регіонально або локально обмежені об'єднання навколо промислового або

наукового центру); ж) вертикальні (об'єднання всередині одного виробничого процесу, наприклад ланцюжок "постачальник-виробник-збутовик-клієнт"); з) горизонтальні (об'єднання споріднених виробництв (підприємств, галузей) в один кластер (у т. ч. місцевий), наприклад агропромисловий) тощо.

Кластери можуть диференціюватися за різними ознаками, зокрема за розмірами, широтою і спектром охоплення об'єктів, рівнями розвитку та галузями діяльності. Типологізацію кластерів можна здійснити за прикладом морфологічної матриці Фріца Цвіккі, розглянувши комбінації таких основних їх параметрів-характеристик: 1) географічної (міжнародні, національні, регіональні, місцеві (локальні); 2) галузевої (міжгалузеві, галузеві, вузькогалузеві); 3) структурної (створені на базі малих та середніх підприємств, створені навколо великих компаній та концернів); 4) сфери взаємодії (виробничі, науково-технічні, технологічні, інноваційні, змішані); 5) напрямів формування (фокусні, латеральні, мережеві, горизонтальні, вертикальні); 6) цільового призначення (наприклад, забезпечення самодостатності та сталого розвитку локальних сільських територій (сільських мікроекономічних районів); підвищення конкурентоспроможності малого і середнього підприємництва, фермерських та одноосібних господарств тощо; раціоналізація промисловості, агросектора, проведення колективних досліджень, впровадження управління навколишнім середовищем) та ін.

Кожен тип кластерів має свою специфіку функціонування та способи взаємодії структурних елементів-учасників. Зокрема, місцеві аграрні кластери є групою географічно локалізованих взаємопов'язаних господарств, об'єднаних у виробничий ланцюжок, в межах якого створюється кінцевий продукт і додана вартість. Вони формуються навколо аграрних господарств (підприємств) або підприємств із сфери послуг, які виготовляють традиційну або диференційовану продукцію, що користується адекватним попитом як на місцевому (локальному) та регіональному, так і на міжрегіональному і зовнішньому ринках. Архітекtonіку (композиційна будова складної структури, що зумовлює співвідношення її головних і другорядних елементів) певного різновиду місцевого агрокластера, створення якого, як на нашу думку (враховуючи значний ресурсний потенціал сільських територій України, а також його вкрай неефективне використання), може забезпечити вирішення проблеми економічної самодостатності та сталого розвитку території його розташування, нами наведено на рис. 1 (7; 27).

Зазначимо, що якоїсь єдиної типової структури такий кластер не має, він створюється у відповідності до умов і факторів РПС певної територіальної локації та її спеціалізації в системі територіального розподілу праці. Відтак місцевий агрокластер може бути як спеціалізованим, так і комбінованим і охоплювати у своїй структурі різні як субкластери, так і обслуговуючі та виробничі кооперативи. Наприклад, такий комбінований місцевий агрокластер може охоплювати:

1) зернопродуктовий субкластер: виробники зерна, заготівля і зберігання зерна, переробка зерна (млини і комбикормові заводи), виробництво хлібопродуктів (хлібопекарні); 2) овочепродуктовий субкластер: господарства з вирощування овочів, гуртова заготівля і реалізація на оптових ринках, заготівля і переробка (консервні заводи); 3) молокопродуктовий субкластер: виробники молока, заготівля молока (обслуговуючий кооператив), переробка молока (молокопереробні підприємства); 4) м'ясопродуктовий субкластер: виробники м'яса (господарств, що займаються вирощуванням і відгодівлею ВРХ, свиней, птиці тощо), заготівля м'яса (обслуговуючі кооперативи), переробка м'яса (м'ясопереробні підприємства); 5) багатофункціональний кооператив, який займається матеріально-технічним забезпеченням, заготівлею, переробкою та збутом продукції (агроторговий дім). В межах такого кластера виділяється обслуговуючий кооператив із виробництва та/або заготівлі сільськогосподарської продукції, який пов'язаний з усіма вищенаведеними субкластерами.

Отже, така коопераційно-інтеграційна форма-структура організації територіального господарського комплексу в локальних сільських місцевостях, окрім поєднання різних господарств в межах локальної території в певному ланцюжку створення доданої вартості, пов'язує і конкуруючі географічно концентровані господарства (фермерські, одноосібні і домашні господарства, підприємства малого і середнього спеціалізованого бізнесу (однієї і/або тісно пов'язаних галузей) у напрямі та шляхом організації координування їх зусиль щодо колективного просування своєї продукції (товарів та послуг) на існуючі та нові ринки як в межах, так і за межами локальної території їх розташування.

Такі кластери можуть формуватися в межах одного мікроекономічного (сільського) району. Вони зорієнтовані на певну географічну концентрацію як взаємопов'язаних (в єдиному ланцюжку створення певної доданої вартості), так і конкуруючих, до певної міри на певних ланках ланцюжка створення вартості, різного типу господарств.

В чому ж полягають можливості таких форм реалізації інтеграційної кооперації щодо зменшення ризиків потенційних загроз та вирішення проблем функціонування та розвитку господарства в динамічному ринковому середовищі?

Насамперед зазначимо, що "кластер" є об'єднанням на коопераційних засадах окремих економічних елементів (наприклад, господарств, підприємств чи галузей) в єдине ціле для реалізації певної спільної для них мети, для вирішення спільних питань. За логікою синергетичного ефекту кооперування та інтегрування суб'єктів господарювання локальних територій у кластери різноманітного виду чи конфігурації надає цим

господарствам, а також сформованим ними інтегрованим бізнес-системам і у підсумку територіальним економічним системам їх локалізації, додаткові можливості для уникнення чи зменшення ризиків потенційних загроз та використання потенційних можливостей динамічного ринкового середовища, для розвитку та реалізації їх конкурентних переваг у певних сферах та галузях економіки, для досягнення якісно нових конкурентних переваг і можливостей сталого розвитку та для вирішення багатьох як стратегічних (наприклад, забезпечення економічної самодостатності сільських територій), так і тактичних (наприклад, збут продукції чи отримання фінансових ресурсів для вирішення поточних проблем) питань їх функціонування та розвитку. Нижче наведемо перелік конкретних загроз та проблем для ефективного розвитку територіальних господарських систем сільської локалізації в Україні сьогодні [2; 18].

У світлі потенційних загроз із боку ринкового середовища – це, насамперед, проблеми: зниження ринкового попиту та зменшення ємкості внутрішнього ринку; монополізації ринку; агресивна експансія крупних агрохолдингів; нестабільність фінансового ринку тощо.

У межах ринкового аспекту діяльності – це, насамперед, питання: забезпечення належного рівня конкурентоспроможності та посилення ринкових позицій; уникнення залежності від обмеженого кола постачальників та покупців; налагодження ефективного маркетингу.

У межах аспекту організації ефективної системи виробництва (щодо підвищення ефективності виробничих бізнес-процесів) – це питання, пов'язані із: оновленням та ефективністю використання основних виробничих фондів; підвищенням продуктивності праці; диверсифікацією продукції; ефективністю виробничого менеджменту; мінімізацією енерговитрат (енергоощадністю).

У межах аспекту організації інвестиційного процесу (щодо підвищення ефективності інвестиційних бізнес-процесів) – це можуть бути питання, пов'язані з підвищенням ефективності інвестиційного менеджменту, що знаходитиме своє втілення у: недопущенні перевитрат інвестиційних ресурсів; забезпеченні запланованих обсягів прибутку від реалізованих проектів; мінімізації тривалості будівельно-монтажних робіт тощо.

У межах фінансового аспекту (щодо організації ефективних фінансової діяльності та менеджменту) – це питання, пов'язані із: ефективною фінансовою стратегією; структурою активів (щодо ліквідності активів); часткою позичкового капіталу; часткою короткострокових джерел залучення позикового капіталу; дебіторською заборгованістю; вартістю позикового капіталу; рівнем фінансових ризиків.

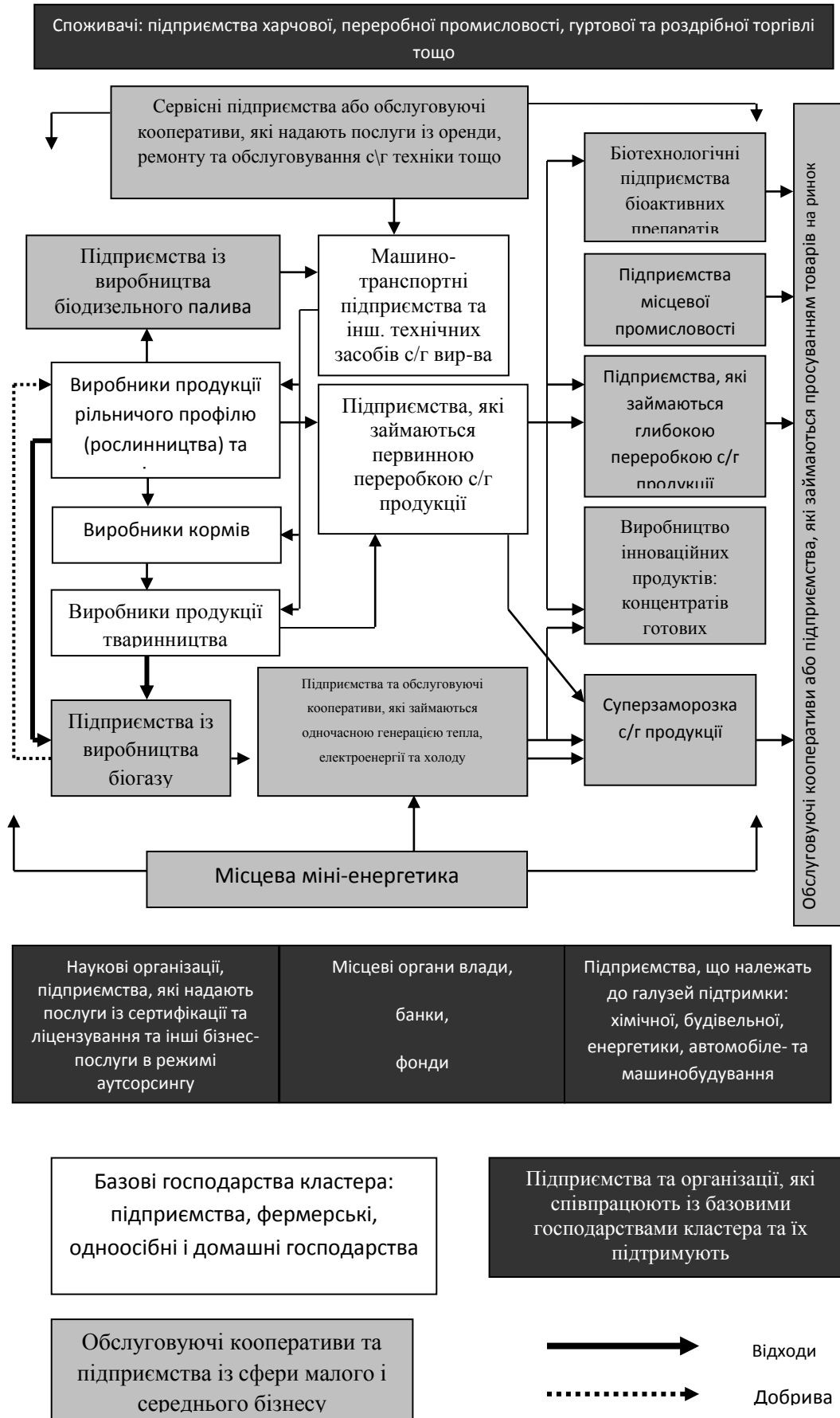

Рис. 1. Архітектура місцевого локального сільського агрокластера

У межах аспекту організації ефективної системи управління бізнесом – це питання, пов'язані із: орієнтацією в кон'юктурі ринку; ефективністю фінансового менеджменту; високими рівнями комерційного ризику; покращенням управління витратами виробництва; забезпеченням гнучкості в управлінні; недопущенням інерційності розвитку; організацією якісної системи бухгалтерського обліку та звітності.

Основними аргументами, які дають підстави вважати власне кооперативні інтеграційні структури дієвим організаційно-економічним інструментом, що забезпечує можливості для вирішення вказаних проблем та забезпечення сталого розвитку території їх локації, є те, що:

➤ закладений в кластерах принцип концентрації на локальних територіях, з одного боку, до певної міри конкуруючих господарств, а з іншого, технологічно пов'язаних з ними підприємств, а також покупців їх продукції та постачальників сприяє зростанню ефективної спеціалізації території;

➤ окремі господарства найбільш динамічно розвиваються саме в межах такого кооперативно-інтеграційного формування;

➤ розвиток в межах кластера взаємопов'язаних господарств окремих його бізнес-суб'єктів є поштовхом для активізації розвитку підприємств-постачальників, підприємства-споживачів та галузей сфери послуг у складі місцевого кластера: необхідність задоволення потреб, що постійно зростають, стимулюватиме формування у територіальному місцевому кластері нових бізнес-структур і господарств, що займатимуться виробництвом, розповсюдженням та реалізацією профільної продукції основних кластероутворюючих господарств;

➤ кластерно-кооперативно-інтеграційна форма взаємодії стимулює інновації, інноваційний процес. Участь в діяльності кластерного об'єднання наукового сектора та синтез науково-технічної і підприємницької діяльності сприяє прискоренню генерації та практичному застосуванню продуктивних, технологічних та управлінських інновацій;

➤ перетин діяльності різних видів діяльності в межах кластера стимулює виникнення нових видів бізнесу;

➤ кластерний формат організації бізнесу в межах локальних і у т. ч. сільських територій дозволяє вести конструктивний діалог між представниками підприємницького середовища та державної і місцевої влади;

➤ кластери надають можливість різноманітним суб'єктам господарювання і особливо одноосібним, індивідуальним і фермерським господарствам, підприємствам малого і середнього бізнесу долучатися до них для надання учасникам різноманітних спеціалізованих фінансових, бухгалтерських, аудиторських, маркетингових та інших послуг.

Як бачимо, кластеризація бізнес-середовища певної, у тому числі і насамперед сільської території, слугує підтримці різноманітних господарств,

розташованих на цій території, а кластер при цьому виступає як чітко налагоджена інфраструктура господарств певного виду діяльності або суміжних видів діяльності, розташованих (тобто є фактично постійними резидентами, що сплачують податки в місцеві бюджети) на цій території. Таким чином кластери є інфраструктурою, яка полегшує залучення інвестицій, логістику, доступ до ринків продукції та ресурсів, до клієнтів (покупців), кваліфікованих трудових ресурсів, надає можливість отримання знань і ноу-хау, сприяє зайнятості тощо.

Загалом метою місцевих кластерів, розташованих в межах локальних сільських територій, є цільове спрямування господарської діяльності таких територій. Зокрема, метою їх створення може бути:

➤ колективне просування товарів і послуг на існуючі та нові ринки; формування з декількох незалежних самостійних суб'єктів господарювання ефективно функціонуючих технологічних ланцюжків створення певної споживчої вартості, на яку існують адекватні попит і ринки збуту;

➤ ефективне використання ресурсів і специфічних конкурентних переваг для спільного ведення та здійснення бізнес-проектів на засадах спеціалізації та кооперації (підприємницької, виробничої, міжгалузевої, функціональної та просторової);

➤ підвищення продуктивності, інноваційності, конкурентоспроможності, прибутковості та зайнятості в господарствах і на підприємствах, які розташовані (локалізовані) і ведуть своє господарство та бізнес на постійній основі в певній сільській місцевості (де реалізується кластерно-кооперативно-інтеграційна модель розвитку) тощо.

При цьому призначенням місцевих агрокластерів є об'єднання у певний тип мережі географічно локалізованих у певній сільській місцевості господарств, що спеціалізуються в певному або суміжних видах сільськогосподарського виробництва. Відтак кластерні формування здійснюють безпосередній потужний вплив і на соціально-економічний розвиток територій їх локалізації. І в цьому контексті кластеризація бізнес-середовища сільських територій України може виступити як інноваційна технологія організації комплексного та ефективного використання ресурсного потенціалу таких територій і забезпечення на цій основі сталого (позитивно-збалансований економічний, соціальний та екологічний) розвитку таких територій.

Очевидно, що формування ефективних виробничих систем на основі запровадження кооперативно-інтеграційних принципів організації виробничої взаємодії на місцевому рівні надає значні можливості як для підвищення конкурентоспроможності місцевого бізнесу (на основі створення механізму більш ефективного використання ресурсів), так і для підвищення конкурентоспроможності економіки території та її фінансової самодостатності. Так, зокрема, діяльність місцевих агрокластерів сприятиме не тільки збереженню, але

і створенню додаткових робочих місць на теренах їх локалізації, що, своєю чергою, завдяки виплаті зарплати позитивно впливає на зростання рівня доходів місцевого населення та надходжень (через податки та внески) до місцевого бюджету, а це забезпечує можливість повноцінного виконання місцевим самоуправлінням в умовах децентралізації своїх соціальних функцій (критерій фінансової самодостатності) без зовнішніх (сторонніх) запозичень чи дотацій (субсидій та субвенцій). Завдяки ліквідації неефективних ланок ланцюжка вартості, об'єднанню зусиль, заміні застарілих ОФ, впровадженню технологічних нововведень, виробництва якісної продукції, яка користується попитом, в місцевих агрокластерах відбувається оптимізація структури та обсягів продукту та доходу сільських територій у місцях їх дислокації. Слід також звернути увагу, що інтеграційна кооперація сприяє покращенню платіжного обороту в господарській системі, оскільки фінансові розрахунки в межах кластера як єдиного виробничого комплексу, що охоплює замкнутий ланцюжок виробництва “від постачальника необхідних ресурсів до кінцевих споживачів продукції”, значно спрощуються та пришвидшуються за рахунок зменшення зайвих пересувань грошових коштів, ліквідації проміжних фінансових операцій, підвищення якості управління грошовими коштами тощо.

Отже, оскільки завдання відродження та підтримки економіки сільських територій, забезпечення їх фінансової самодостатності полягає в тому, щоб сформувати на цих територіях господарський комплекс із випуску готової конкурентоздатної продукції, то цьому повинно сприяти створення місцевої економічної системи, більшість виробництв якої технологічно замкнуті. На рівні (в межах) локальних сільських територій України найкраще замикаються технологічні цикли агропромислового сектора (а також до певної міри – легкої, харчової, будівельної (у т. ч. виробництво будматеріалів), деревообробної промисловості. Суть замкнутого на території технологічного виробничого циклу полягає в тому, що для випуску певної готової продукції має бути організована взаємодія потрібної (критичної) кількості виробництв, які забезпечують повний технологічний процес її виготовлення. Це відбувається на основі поглиблення поділу праці і вузької спеціалізації окремих виробництв, з одного боку, та їх цільового кооперування (як технологічної та маркетингової взаємодії) щодо виготовлення та реалізації на ринку кінцевої продукції (із високою доданою вартістю), на яку існують адекватний попит і ринки збуту, – з іншого боку, що у підсумку забезпечує на даній території створення додаткових робочих місць, ефективне використання ресурсів, зростання продуктивності виробництва тощо. Власне, в цьому контексті і є доцільною кластеризація господарств у межах сільських територій в Україні як модель забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

У цьому контексті зазначимо також, що в ЄС кластерна модель розвитку визнана одним із

найефективніших механізмів розвитку місцевих малих і середніх підприємств та місцевих (сільських) економік на засадах місцевої галузевої спеціалізації та технологічно-маркетингової кооперації. Це відбувається завдяки можливостям, що отримують підприємства такої кооперативної групи у питаннях акумулювання ресурсів, пошуку бізнес-партнерів, доступу до більшої кількості постачальників та послуг підтримки, стимулювання, запровадження та доступу до інновацій і “ноу-хау”, доступу до маркетингової інформації та досвідченої та висококваліфікованої робочої сили тощо. Слід також звернути увагу, що, як показує світова практика, найбільш успішними є кластери, які створювалися шляхом зміцнення існуючої структури місцевої економіки та переорієнтації її занепадаючих секторів.

Для сільських територій України корисним має бути досвід 168 місцевих американських регіональних харчових хабів, які працюють у 7 регіонах США – структур кластерного типу, які об'єднують в єдину систему підприємства, що працюють в аграрному секторі: фермерів, виробників продуктів дистриб'юторів, харчові продукти (торгові мережі, ринки, магазини) та організації, які представляють інтереси споживачів. Вони надають допомогу фермерам та місцевим виробникам продуктів у плануванні виробництва, логістиці, сертифікації продукції, пошуків ринків збуту, укладанні угод між фермерами та гуртовими клієнтами (бюджетними організаціями, магазинами, ресторанами, продовольчими кооперативами, школами, університетами тощо).

На жаль, в Україні поки що, з одного боку, є низькою ефективність вже створених кластерних структур, а з іншого, – відсутні для їх створення та функціонування сприятливі умови й адекватне інституційне середовище та нормативно-правове забезпечення.

До основних причин-чинників неналежного розвитку кластерної моделі територіальної організації продуктивних сил сільських територій в Україні належать:

➤ недовіра до можливості ефективного застосування кластерів для розвитку сільських територій в сучасних умовах вітчизняної економіки;

➤ відсутність нормативного визначення “місцевого агрокластера” та комплексу заходів щодо його створення в Україні, системних законодавчих і нормативно-правових документів, які стимулювали б та регулювали становлення, діяльність та розвиток агрокластерів на сільських територіях, відсутність формалізованих (документально оформлених) пропозицій щодо підтримки кластерних ініціатив та адекватної політики, які сприяли б реалізації кластерної концепції розвитку сільських територіально-економічних мікросистем. У цьому контексті зауважимо, що в українському законодавстві не існує терміна “кластер”, а були лише розроблені проекти нормативно-правових актів, які покликані сформулювати загальні засади кластеризації економіки, але вони так і не були

прийняті вже понад 10 років. Серед них “Концепція створення кластерів в Україні” (Міністерство економіки України 2008 р.) [28] та “Національна стратегія формування та розвитку транскордонних кластерів” (Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, 2009 р.). Однак у Державній стратегії регіонального розвитку України до 2020 року, хоча і без визначення терміна “кластер”, зазначено, що він є ефективним інструментом подолання депресивності та точкою зростання територій [29]. У більшості регіональних стратегій регіонального розвитку до 2020 року кластери та їх розвиток визначені як одна з операційних цілей. Зокрема, в цьому контексті слід зауважити, що сьогодні на сайті Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) зареєстровано лише 3 проекти кластерів, у т. ч. в сільській місцевості [30]. У той же час, враховуючи цільові установки “Стратегії сталого розвитку України до 2030 року” [31], усі стратегії регіонального розвитку повинні містити кластерний підхід до розвитку як окремих галузей (у т. ч. сільського господарства), так і окремих локальних, особливо сільських, територій;

➤ відокремленість (ізолюваність) та слабкий рівень взаємодії між різними господарствами (домашніми, індивідуальними, одноосібними та фермерськими господарствами та різними підприємствами, дислокованими на певній сільській території);

➤ не схильність суб’єктів господарювання щодо кроків у напрямку кооперування та інтегрування в процесі провадження бізнесу для отримання синергетичного ефекту;

➤ непереконаність суб’єктів господарювання у дієвості або необхідності інноваційних методів організації господарювання;

➤ небажання власників і менеджменту змінювати ставлення до інноваційних способів організації діяльності власних господарств;

➤ відсутність реальної дієвої державної підтримки процесів інтеграції господарств і підприємств у кластери, особливо на початкових етапах їх створення (тут слід зауважити, що закріплення інструменту кластерів в регіональних стратегіях може надати поштовх кластеризації місцевої економіки, оскільки проекти, внесені в план дій стратегій, можуть отримати фінансування Державного фонду регіонального розвитку. Фінансування таких проектів також можуть отримати громади, які об’єднуються та співпрацюють відповідно до Закону України “Про співробітництво територіальних громад”);

➤ низький рівень, а то й загалом відсутність довіри між господарствами, між підприємцями, між господарствами, підприємцями й місцевими органами влади;

➤ відсутність налагодженого партнерства між органами влади та підприємницьким сектором (хоча основи співпраці влади та бізнесу закладено в Законі України “Про державно-приватне партнерство”);

➤ відсутність у господарств та підприємств необхідних коштів для реалізації кластерних

проектів;

➤ небажання підприємців ризикувати через майже невизначені умови діяльності кластерів;

➤ слабка мотивація, а то й загалом відсутність мотивації у господарств і підприємств, які мають різну мету діяльності до створення кластерів;

➤ несприйняття з боку великих експорто-орієнтованих агрохолдингів ідеї посилення спрямованості на створення місцевих агрокластерів;

➤ недостатня зацікавленість домогосподарств, одноосібних та фермерських господарств, малих та середніх підприємств об’єднуватись у великі виробничі системи;

➤ відсутність формалізованих (документально оформлених) пропозицій щодо підтримки кластерних ініціатив та адекватної політики, які сприяли б реалізації кластерної концепції розвитку сільських територіально-економічних мікросистем;

➤ відсутність достатнього інформаційного забезпечення для створення та функціонування агрокластерів у сільській місцевості в Україні, зокрема відсутність методичної й організаційної баз, які допомагали б різним господарствам інтегруватися у кластери;

➤ відсутність інвесторів у зв’язку з інвестиційною непривабливістю сільських територій;

➤ відсутність (або неналежний рівень) гарантій підтримки мікрокластерних проектів у сільських територіях з боку інституційних інвесторів – фінансово-кредитних інститутів, інноваційних та венчурних фондів, лізингових компаній тощо;

➤ невеликий досвід функціонування кластерів в Україні.

У підсумку зазначимо, що найбільш перспективними напрямками формування місцевих сільських агрокластерів в різних регіонах України сьогодні, враховуючи специфіку та рівень розвитку їх продуктивних сил, є: агропромислові та харчові кластери: молоко та м’ясопереробного спрямування, виробництва консервної (овочево-фруктової), олійної та зернової продукції, цукрові та кондитерські, виноробні тощо. Для ідентифікації кластерів можна застосовувати результати як кількісного (за коефіцієнтом просторової локалізації, тобто фактором зайнятості чи, точніше, фактором концентрації виробництва (господарств чи продукції) певної галузі, і шляхом вимірювання сили взаємодії між господарствами чи підприємствами різних галузей чи їх сегментів в кластері за моделлю “витрати – випуск” та мережуванням, і за показником економічної значущості галузі відповідної території), так і якісного (шляхом визначення основних компетенцій кластерів та важливих якісних зв’язків та стратегічних партнерів у різних мережах) аналізу.

Натомість для стимулювання розвитку місцевих кластерів на рівні локальних сільських територій (які відповідають території великих або декількох невеликих об’єднаних територіальних громад) необхідне об’єднання зусиль усіх рівнів територіального управління. При цьому Міністерству регіонального розвитку і будівництва слід

надавати за рахунок ДФРР підтримку проектів від місцевих територіальних громад, які спрямовані на розвиток кластерів, надавати методичну та інформаційну допомогу сільським територіальним громадам щодо виявлення умов та потенційних учасників для створення та розвитку кластерів; *Міністерству економічного розвитку і торгівлі* слід забезпечити нормативно-правове визначення “кластера” загалом і місцевого локального агрокластера зокрема, розробити та затвердити відповідною постановою нову “Концепцію створення та розвитку кластерів в Україні”; *обласним державним адміністраціям* слід організувати семінари та тренінги з питань розвитку локальних місцевих кластерів; *територіальним громадам* необхідно: створити при органі місцевого самоврядування консультативно-дорадчий орган, який допоможе виявити потенційні для створення та розвитку місцеві кластери, у тому числі агрокластери, на території місцевої громади (до складу такого органу варто долучати місцевих підприємців, фермерів, науковців, представників громадськості); доручити створеному консультативно-дорадчому органу здійснити виявлення умов та потенційних учасників для створення кластеру і виявити потенційні кластери; подати проекти зі створення кластерів до ДФРР.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Сьогодні в Україні, в контексті реформи децентралізації, яка, зокрема, передбачає об’єднання місцевих громад з метою створення передумов для забезпечення самодостатності сільських територій, нагально затребувані відповідні організаційно-економічні моделі, механізми та заходи, спрямовані на забезпечення розвитку та самодостатності таких (сільських) територій. Розглянута нами ідея полягає в застосуванні кооперативно-інтеграційного підходу (принципу) до організації господарства сільських територій. Цей підхід за своєю суттю є інтеграційною формою реалізації кооперативного принципу взаємодії окремих господарств (та підприємств) в межах локальних сільських територій. Він спрямований на створення інтегрованих господарських комплексів у формі місцевих агрокластерів в межах певної сільської території і є організаційно-економічною інновацією, яка має забезпечити раціоналізацію та самодостатність економіки такої території. Агрокластер може і має стати ключовим фактором у забезпеченні самодостатності та розвитку сільської території на основі синергетичного ефекту. І, таким чином, місцеві агрокластери повинні розглядатися як одна зі стратегічних можливостей розвитку сільських територій, яку необхідно передбачити в стратегії регіонального розвитку України загалом і окремих сільських територій зокрема, і як дієвий та малозатратний інструмент реалізації цієї стратегії.

Наші висновки зумовлені досвідом світової практики розвитку та функціонування кластерної моделі територіальної організації продуктивних сил, тобто територіально-економічних систем різних рівнів.

Подальші дослідження із вказаної тематики нами будуть зосереджені на: а) детальному аналізі логіки і механізмів того, як кластери можуть допомогти вирішенню перелічених проблем сільських територій та мінімізувати ризики від найбільш ймовірних загроз для інтегрованих господарств та територій їх локалізації; б) розгляді принципів і засобів формування та підвищення ефективності функціонування сільських агрокластерів; в) на критеріях (якісних і кількісних) та методиці, в основу якої покладено аналіз не конкретних підприємств і галузей, а продукції та послуг, за якими певна сільська територія має конкурентні переваги і які пропонуватиме на місцевому, регіональному та національному та навіть глобальному ринках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богма О. С. Антикризове управління на основі кластерного підходу / О.С. Богма // Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів : монографія. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2010. – 436 с.
2. Беседін М. О. Кластерна організація та управління агропромисловим виробництвом / М. О. Беседін, Г. Є. Беседіна // Економіка АПК. – 2011. – С. 9-14.
3. Бородіна О. М. Інтеграція дрібних сільськогосподарських виробників до агропродовольчих ланцюгів доданої вартості: методологічні підходи та емпіричні дослідження / О. М. Бородіна // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 2. – С. 73-84.
4. Борщевський В. В. Сільськогосподарська кооперація: ринкові механізми розвитку / В. В. Борщевський, В. М. Магас // Економіка АПК. – 2014. – №10. – С. 14-19.
5. Войнаренко М. П. Кластери в економіці: аналіз теорії і практики : монографія / М. П. Войнаренко. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 220.
6. Гришова І. Ю. Кластери в АПК : проблеми та перспективи розвитку / І. Ю. Гришова, А. Ю. Присяжнюк // Економіка АПК. – 2011. - № 4. – С. 142-146.
7. Ковтун О. І. Некооперативна модель розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки / Ковтун О. І. // Український науковий журнал “Економіст”. – № 7 (321), 2013. – С. 36-39.
8. Ковтун О. І. Кластери як засіб активізації розвитку вітчизняної економіки. Колективна монографія : Економічні системи. Ч. 3. – Львів : Вид-во ЛКА, 2012. – 490 с. – С. 275-303.
9. Кооперування та агропромислова інтеграція фермерського виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agroua.net/economics/documents_
10. Кропивко М. Ф. Про інтегровані формування та перспективи їх розвитку в Україні / Кропивко М. Ф. // Матер. загал. зб. Відділення аграрної економіки і продовольства НААН. – К., 2014. – 38 с.

11. Кузьмін О. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень / О. Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України, 2010. – №2. – С. 14-23.

12. Міценко Н. Г. Локальна інтегрована система “заготівлі-переробка-реалізація” / Н. Г. Міценко // Науковий вісник Полтавського університету економіки та торгівлі : зб. наук. пр. (Серія економічна). – 2011. – №1 (45). – С. 90-95.

13. Несторенко О. В. Резерви розвитку економічного регіону на основі кластерної моделі / О. В. Несторенко, В. М. Тимофєєв // Всеукраїнська науково-практична конференція “Економічний розвиток України в актуальному просторі і часі” (27-28 жовтня 2006 року, Харків) : збірник наукових праць “Управління розвитком”. – Х. : ХНЕУ, 2006. – С. 44-45.

14. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 3-12.

15. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.

16. Семенов Г. А. Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки : монографія / Г. А. Семенов, О. С. Богма. – Запоріжжя : КПУ, 2008. – 244 с.

17. Павлюк А. П. Кластерна модель регіональної економіки: теоретико-методологічні засади / А. П. Павлюк // Продуктивні сили України. – 2009. – М 1 (005). – С. 105-113.

18. Пісоцький А. А. Формування агропромислових кластерів як напрям стратегії економічного зростання / А. А. Пісоцький // Вісник Сумського національного аграрного університету (Серія : Фінанси і кредит). – 2012. – №1. – С. 66-68.

19. Посібник з кластерного розвитку [Електронний ресурс]. – К., 2006. – 37 с. – Режим доступу: <http://economyuk.gov.ua/>.

20. Рибак Я. Я. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як засіб розвитку особистих селянських господарств / Я. Я. Рибак // Економіка АПК. – 2014. – №9. – С. 103-107.

21. Рикун О. М. Кооперативний розвиток малого підприємництва в аграрному виробництві / О. М. Рикун // Агросвіт. – 2009. – №1. – С. 31-34.

22. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : монографія (Сер. Проблеми регіонального розвитку) / [наук. ред. В. В. Борщевський]. – Львів, 2012. – 216 с.

23. Оскольский В. О. О перспективах становления конкурентоспособной региональной экономики / В. О. Оскольский // Экономика Украины. – 2007. – № 12. – С. 4-11.

24. Черевко І. Проблеми і перспективи розвитку сільських територій в Україні / І. Черевко // Аграрна економіка. – 2012. – Т. 5. – №3-4. – С. 95-100.

25. Черевко І. Наукові і практичні аспекти сільської кооперації : зб. наук. доп. – Львів : ЛНАУ, 2013. – С. 200-205.

26. Цихан Т. В. Кластерна теорія економічного розвитку / Т. В. Цихан // Теория и практика управления. – 2003. – № 5.

27. Шкоп Я. Региональный агрокластер / Я. Шкоп // Аграрный эксперт. – 2009. – №5. – С. 54-55.

28. Концепція створення кластерів в Україні (проект від 29.08.2008 р.) / Міністерство економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164.

29. Державна стратегія регіонального розвитку України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/247566248>.

30. Сайт Державного фонду регіонального розвитку міністерства регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dfr.minregion.gov.ua/projects-list.

31. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.

REFERENCES

1. Bohma, O. S. (2010), Antykrizove upravlinnia na osnovi klasterneho pidkholdu, Suchasni problemy sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehioniv : monohrafiia, IMA-pres, Dnipropetrovs'k, 436 s.

2. Biesiedin, M. O. and Biesiedina, H. Ye. (2011), Klasterna orhanizatsiia ta upravlinnia ahropromyslovym vyrobnytstvom, *Ekonomika APK*, s. 9-14.

3. Borodina, O. M. (2014), Intehratsiia dribnykh sil'skohospodars'kykh vyrobnykiv do ahroprodovol'chyykh lantsiuhiv dodanoi vartosti: metodolohichni pidkhody ta empyrychni doslidzhennia, *Ekonomika i prohnozuvannia*, №2, s. 73-84.

4. Borschevs'kyj, V. V. and Mahas, V. M. (2014), Sil'skohospodars'ka kooperatsiia: rynkovi mekhanizmy rozvytku, *Ekonomika APK*, №10, s. 14-19.

5. Vojnarenko, M. P. (2008), Klasteri v ekonomitsi: analiz teorii i praktyky : monohrafiia, KhNU, Khmel'nyts'kyj, s. 220.

6. Hryshova, I. Yu. and Prysiazhniuk, A. Yu. (2011), Klasteri v APK : problemy ta perspektyvy rozvytku, *Ekonomika APK*, №4, s. 142-146.

7. Kovtun, O. I. (2013), Neokooperatyvna model' rozvytku aharnoho sektoru vitchyznianoj ekonomiky, *Ukrains'kyj naukovyj zhurnal "Ekonomist"*, № 7 (321), s. 36-39.

8. Kovtun, O. I. (2012), Klasteri iak zasib aktyvizatsii rozvytku vitchyznianoj ekonomiky. Kolektyvna monohrafiia : Ekonomichni systemy. Ch. 3., Vyd-vo LKA, L'viv, 490 s., s. 275-303.

9. Kooperuvannia ta ahropromyslova intehratsiia fermers'koho vyrobnytstva, available at: <http://agroua.net/economics/documents>.

10. Kropyvko, M. F. (2014), Pro intehrovani formuvannia ta perspektyvy ikh rozvytku v Ukraini,

Mater. zahal. zb. Viddilennia ahrarnoi ekonomiky i prodovol'stva NAAN, K., 38 s.

11. Kuz'min O. and Zhezhukha V. (2010), Klastery iak chynnyk innovatsijnoho rozvytku pidpriemstv i terytorial'nykh utvoren', *Ekonomika Ukrainy*, №2, s. 14-23.

12. Mitsenko, N. H. (2011), Lokal'na intehrovana systema "zahotivli-pererobka-realizatsiia", *Naukovyj visnyk Poltav's'koho universytetu ekonomiky ta torhivli* : zb. nauk. pr. (Serii ekonomichna), №1 (45), s. 90-95.

13. Nestorenko, O. V. and Tymofieiev, V. M. (2006), Rezervy rozvytku ekonomichnoho rehionu na osnovi klasternoi modeli, Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia "Ekonomichnyj rozvytok Ukrainy v aktual'nomu prostori i chasi" (27-28 zhovtnia 2006 roku, Kharkiv) : zbirnyk naukovykh prats' "Upravlinnia rozvytkom", KhNEU, Kh., s. 44-45.

14. Sabluk, P. T. and Kropyvko, M. F. (2010), Klasteryzatsiia iak mekhanizm pidvyschennia konkurentospromozhnosti ta sotsial'noi spriamovanosti ahrarnoi ekonomiky, *Ekonomika APK*, №1, s. 3-12.

15. Sokolenko, S. I. (2004), Klastery v hlobal'nij ekonomitsi, Lohos, K., 848 s.

16. Semenov, H. A. and Bohma, O. S. (2008), Stvorennia klasternykh ob'iednan' v umovakh novoi ekonomiky : monohrafiia, KPU, Zaporizhzhia, 244 s.

17. Pavliuk, A. P. (2009), Klasterna model' rehional'noi ekonomiky: teoretyko-metodolohichni zasady, *Produktyvni syly Ukrainy*, M 1 (005), s. 105-113.

18. Pisots'kyj, A. A. (2012), Formuvannia ahropromyslovykh klasteriv iak napriam stratehii ekonomichnoho zrostannia, *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu* (Serii : Finansy i kredyt), №1, s. 66-68.

19. Posibnyk z klasternoho rozvytku (2006), K., 37 s., available at: <http://economymk.gov.ua/>.

20. Rybak, Ya. Ya. (2014), Sil's'kohospodars'ka obsluhovuiucha kooperatsiia iak zasib rozvytku osobystykh selians'kykh hospodarstv, *Ekonomika APK*, №9, s. 103-107.

21. Rykun, O. M. (2009), Kooperatyvnyj rozvytok maloho pidpriemnytstva v ahrarnomu vyrobnytstvi, *Ahrosvit*, №1, s. 31-34.

22. Rozvytok sil's'kykh terytorij v systemi ievrointehratsijnykh priorytetiv Ukrainy : monohrafiia (Ser. Problemy rehional'noho rozvytku), nauk. red. V. V. Borschevs'kyj (2012), L'viv, 216 s.

23. Oskol'skyj, V. O. (2007), O perspektyvakh stanovleniia konkurentosposobnoj rehyonal'noj ekonomiky, *Ekonomika Ukrainy*, № 12, s. 4-11.

24. Cherevko I. (2012), Problemy i perspektyvy rozvytku sil's'kykh terytorij v Ukraini, *Ahrarna ekonomika*, T. 5. - №3-4, s. 95-100.

25. Cherevko I. (2013), Naukovi i praktychni aspekty sil's'koi kooperatsii : zb. nauk. dop., LNAU, L'viv, s. 200-205.

26. Tsykhan, T. V. (2003), Klasterna teoriia ekonomichnoho rozvytku, *Teoriia y praktyka upravleniia*, № 5.

27. Shkop Ya. (2009), Rehyonal'nyj ahroklaster, *Ahrarnyj ekspert*, №5, s. 54-55.

28. Kontseptsii stvorennia klasteriv v Ukraini (proekt vid 29.08.2008 r.) / Ministerstvo ekonomiky Ukrainy, available at: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164.

29. Derzhavna stratehiia rehional'noho rozvytku Ukrainy do 2020 roku, available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/247566248>.

30. Sajt Derzhavnoho fondu rehional'noho rozvytku ministerstva rehional'noho rozvytku, budivnytstva ta ZhKH Ukrainy, available at: dfr.minregion.gov.ua/projects-list.

31. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku, available at: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.

Стаття надійшла до редакції 5 липня 2019 р.